

2. Schrijven tijdens de wederopbouw, BRD 1949 – 1961.

Introductie

In dit werkblad ga je bezig met de periode 1949-1961 in de BRD. In deze periode staan *Vergangenheitsbewältigung* en *Wirtschaftswunder* centraal. Met behulp van deze begrippen ga je de gedichten *Reklame* en *Ins Lesebuch* lezen en opdrachten hierbij maken. Je verdiept je daarnaast in een gedicht van Paul Celan.

Oriëntatie

Lees voor het beantwoorden van de vragen de hoofdstukjes onder het kopje '[Schrijven tijdens de wederopbouw, BRD 1949-1961](#)' in het naslagwerk literatuur op de website van het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA).

1. Bij de [beschrijving van de West-Duitse literatuur in de periode 1949-1961](#) in het Naslagwerk Literatuur van het DIA wordt gewezen op de aandacht voor reflectie en maatschappijkritiek. Welke Duitse schrijvers worden in dit verband genoemd?
2. Waarop reflecteerden zij precies en waarop hadden zij kritiek?
3. Waardoor werd de [lyriek in deze tijd](#) gekenmerkt volgens het Naslagwerk Literatuur?
4. Paul Celan en Ingeborg Bachmann waren toonaangevende dichters die het thema oorlog niet uit de weg gingen. Zij kwamen beiden overigens niet uit Duitsland. Er zijn meer schrijvers die zich in deze periode met het thema *Vergangenheitsbewältigung* (verwerking van het verleden) bezighielden en ook niet in Duitsland waren of daar geboren waren. Denk aan Thomas Mann en de Zwitser Max Frisch. Noem van elk van hen een invloedrijk werk met dit thema. Op welke manier thematiseerden zij hierin de Tweede Wereldoorlog?

Achtergrond

In 1954 kreeg Duitsland door het *wonder van Bern* – Duitsland werd wereldkampioen voetbal – weer zelfvertrouwen. Ook over de economische groei werd gesproken in termen van een wonder: *das Wirtschaftswunder*.

Kies een van de onderstaande opties: een radiouitzending of een leestekst.

Radiouitzending

Onder het motto *Die Gunst der Stunde* wordt de economische opbloei van Duitsland in onderstaande uitzending nader uitgelegd.

Beluister de uitzending van de Bayerische Rundfunk over het [Wirtschaftswunder](#) en beantwoord de volgende vragen.

1. Welke factoren in Duitsland droegen bij aan het positieve economische klimaat in de jaren vijftig?
2. In 1950 brak de Korea-oorlog uit. Welke drie factoren bevorderden in die tijd bijna vanzelfsprekend de welvaart?
3. Wat spreekt ertegen om het *Wirtschaftswunder* een wonder te noemen?

Leestekst

Meer over dit fenomeen lees je in het hoofdstuk '[Wirtschaftswunder en Wiedergutmachung](#)' van het Naslagwerk Geschiedenis van het DIA.

Beantwoord na het lezen van dit hoofdstuk de volgende vragen:

1. Welke factoren in Duitsland droegen bij aan het positieve economische klimaat in de jaren vijftig?
2. Welke twee namen zijn verbonden met het *Wirtschaftswunder*? Wie waren deze personen?
3. Wat spreekt ertegen om het *Wirtschaftswunder* een wonder te noemen?

Leesopdracht 1

Lees het gedicht Reklame van Ingeborg Bachmann en Ins Lesebuch für die Oberstufe van Hans Magnus Enzensberger.

1. Welke twee stemmen hoor je in *Reklame*?
2. Noteer de onduidelijke begrippen uit *Ins Lesebuch für die Oberstufe*. Probeer ze te verklaren.
3. Beide gedichten zijn waarschuwingen. Waarin komen zij overeen en waarin verschillen zij van elkaar?
4. Waartegen willen zij waarschuwen?
5. Hoe overtuigend vind je die waarschuwing als je de gedichten nu leest, hebben ze nog betekenis voor jou?
6. Maak (met 1, 2 of 3 personen) een filmpje waarin je het gedicht *Reklame* voordraagt.

Ingeborg Bachmann (1956). Reklame

Wohin aber gehen wir
ohne sorge sei ohne sorge
 wenn es dunkel und wenn es kalt wird
sei ohne sorge
 aber
mit musik
 was sollen wir tun
heiter und mit musik
 und denken
heiter
 angesichts eines Endes
mit musik
 und wohin tragen wir
am besten
 unsre Fragen und den Schauer aller Jahre
in die Traumwäscherei ohne sorge sei ohne
sorge
 was aber geschieht
am besten
 wenn Totenstille

 eintritt

Bron:

<http://web.sonoma.edu/users/g/grobbe/Bachmann.htm>
**Hans Magnus Enzensberger (1957).
Ins Lesebuch für die Oberstufe**

Lies keine Oden, mein Sohn, lies die
 Fahrpläne:
 sie sind genauer. Roll die Seekarten auf,
 eh es zu spät ist. Sei wachsam, sing nicht.
 Der Tag kommt, wo sie wieder Listen ans Tor
 schlagen und malen den Neinsagern auf die
 Brust
 Zinken. Lern unerkant gehn, lern mehr als
 ich:
 das Viertel wechseln, den Paß, das Gesicht.
 Versteh dich auf den kleinen Verrat,
 die tägliche schmutzige Rettung. Nützlich
 sind die Enzyklien zum Feueranzünden,
 die Manifeste: Butter einzuwickeln und Salz
 für die Wehrlosen. Wut und Geduld sind
 nötig,
 in die Lungen der Macht zu blasen
 den feinen tödlichen Staub, gemahlen
 von denen, die viel gelernt haben,
 die genau sind, von dir.

Bron:

<https://deutschsprachigedichtung.blogspot.com/2008/04/hans-magnus-enzensberger-ins-lesebuch.html>

[Zie ook Lutz Görner over Enzensberger, hier kan het gedicht tevens beluisterd worden.

(06:29-07:33) [Lyrik für Alle Folge 183 Hans Magnus Enzensberger](#)

Leesopdracht 2

Lees het verhaal van Heinrich Böll [Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral](#) (pdf).

In deze anekdote wordt via het contrast tussen een visser en toerist een paradoxale situatie geschetst.

1. Hoe wordt het contrast tussen beiden opgebouwd? (Leg dit uit door twee kolommen te maken, één met alle woorden, handelingen etc. voor de visser, de andere voor de toerist)
2. Van welke paradox is hier sprake?

Leesopdracht 3

Literatuur und Vergangenheitsbewältigung

Hieronder vind je een gedicht van Paul Celan, dat karakteristiek is voor de periode direct na 1949 en de omgang met het verleden in Duitsland.

Paul Celan, *Todesfuge* (1947)

Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends
wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts
wir trinken und trinken
wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland
dein goldenes Haar Margarete
er schreibt es und tritt vor das Haus und es blitzen die Sterne
er pfeift seine Rüden herbei
er pfeift seine Juden hervor läßt schaufeln ein Grab in der Erde
er befiehlt uns spielt auf nun zum Tanz

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich morgens und mittags wir trinken dich abends
wir trinken und trinken

der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland
 dein goldenes Haar Margarete
 Dein aschenes Haar Sulamith
 wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng

Er ruft stecht tiefer ins Erdreich ihr einen ihr andern singet und spielt
 er greift nach dem Eisen im Gurt er schwingts seine Augen sind blau
 stecht tiefer die Spaten ihr einen ihr anderen spielt weiter zum Tanz auf

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
 wir trinken dich mittags und morgens wir trinken dich abends
 wir trinken und trinken
 ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
 dein aschenes Haar Sulamith er spielt mit den Schlangen

Er ruft spielt süßer den Tod der Tod ist ein Meister aus Deutschland
 er ruft streicht dunkler die Geigen dann steigt ihr als Rauch in die Luft
 dann habt ihr ein Grab in den Wolken da liegt man nicht eng

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
 wir trinken dich mittags der Tod ist ein Meister aus Deutschland
 wir trinken dich abends und morgens wir trinken und trinken
 der Tod ist ein Meister aus Deutschland sein Auge ist blau
 er trifft dich mit bleierner Kugel er trifft dich genau
 ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
 er hetzt seine Rüden auf uns er schenkt uns ein Grab in der Luft
 er spielt mit den Schlangen und träumet der Tod ist ein Meister aus
 Deutschland

dein goldenes Haar Margarete
 dein aschenes Haar Sulamith

Bron: <http://www.duitselfliteratuur.nl/16-trummerliteratuur-1945-1947/>

Voor meer informatie over Todeskuge zie: www.celan.nl

1. Werk twee aan twee. Lees het gedicht hardop aan elkaar voor.
2. Beluister daarna [op deze site](#) (Lyrikline.org) hoe de dichter zelf dit gedicht voorleest. Wat vind je van deze voordracht?
3. Hoeveel strofen heeft het gedicht? Hoe zie je dat?
4. Maak twee kolommen, waarin je in volgorde onderbrengt: wie er handelt, wat de personen of het subject doen (een werkwoord).
5. Er is nauwelijks rijm. Waar wel? Kun je daar iets uit afleiden voor de betekenis?
6. Waar gaat dit gedicht over volgens jou?
7. Het gedicht heeft als titel *Todesfuge*. Wat is een fuga en in hoeverre vind je elementen van een fuga in dit gedicht terug?
8. *Schwarze Milch* is een stijfbeeld. Hoe heet deze stijfbeeld? Wat zou *schwarze Milch* betekenen?
9. Wat zou er bedoeld kunnen zijn met *spielt mit den Schlangen*?
10. Wie worden er bedoeld met Margarete en Sulamith?
11. Lees het gedicht nu in rolverdeling hardop voor en neem het zodanig op, dat aan de inhoud en vorm recht gedaan wordt.

Leestips

- Andersch, Alfred (1957). *Sanibar oder der letzte Grund*. Zürich: Diogenes. (Roman)
- Böll, Heinrich (1950). *Wanderer kommst du nach Spa*. München: DTV. (Kort verhaal)
- Dürrenmatt, Friedrich (1952). *Der Tunnel* (In: *Deutschland erzählt. Vom Kriegsende bis zur Wiedervereinigung*. Frankfurt a. M.: Fischer. 2006.) (Kort verhaal)
- Frisch, Max (1961). *Andorra*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. (Theater)
- Grass, Günther (1949). *Die Blechtrommel*. München: DTV (Roman)
- Schlöndorff, Volker (1979). *Die Blechtrommel* (Film naar de gelijknamige roman van Günther Grass)